

Matej Bogataj

Obrobje brez središča: še enkrat o marginalcih

Naslov zadnjega romana Petra Božiča *Zdaj, ko je nova oblast* (ČZP Enotnost, Ljubljana 1993) nas lahko hitro zapelje, da gre za še eno v celi vrsti refleksij ali spominov, s kakršnimi se perejo in do časa opredeljujejo nekateri starejši pisci politiki; ne le tisti, ki so bili ali so postali politiki, temveč tisti, ki se jim zdi, da bi morali javnosti priznati, objasniti, se spovedati, razložiti ali agitirati karkoli o svoji pretekli, sedanji, prihodnji, odsotni ali kakršnikoli drugi udeležbi v javnem življenju. Ta se pritožuje nad sedanjim konvertitstvom, oni razgalja zarote, tretji pojasnjuje, zakaj ni dosegel več v življenju in kdo vse ga je onemogočal. Takšno množično javno predstavljanje političnih nazorov v širšem smislu kaže bolj na to, da je za intelektualce pomembno, da je naš in ne njihov, da je bil naš že ves čas in da je to skrival, da se je delal, da je njihov, da bi laže delal za nas in podobno. Kaže, da še vedno pristajamo – ali celo zmerom bolj – na tabore, opredelitive, pripadnost skupini; to je seveda z intelektualizmom, ki bi moral ostati distanciran, skeptičen do navijaštva, povsem skregano.

Pri Božiču pa ne gre za to. Naslov je mišljen ironično in je hote zavajajoč; iz pogovornega klišeja o "novih časih" se dela norca. *Zdaj, ko je nova oblast* je predvsem proza, ki govori o tistih temah, ki Božiča obsedajo že od njegovih proznih in dramskih začetkov sem. Božič je od vseh slovenskih prozaistov najbolj obseden z obrobjem, z zakotjem, s slepim tirom, na katerega zabriše življenje – in to nezmotljivo, z neko notranjo nujnostjo in čisto nič po naključju – njegove literarne osebe, ki niso nikakršni junaki (več). Prostor na robu je hkrati zapik in ječa, v katerem so tisti, ki so ga naselili, getoizirani in hkrati varno spravljani, postavljeni na stran, kjer so nenevarni, ker ne motijo reda, ki ga vzdržuje oblast – ta je pri Božiču veliko bolj kot nekakšen "režim", torej politična garnitura, družbena smetana, privilegirani, ki se lahko menjajo, poboljšajo, spremenijo, postanejo bolj represivni oziroma permissivni, veriga in sistem zapovedi, prepovedi, norm, ki jih uveljavljajo z za to najbolj primernimi ustanovami. Margina je ob tem še prostor svobode, ki ga je lahko nadzorovati, tudi zato, ker so njeni prebivalci izpostavljeni izčrpavajočemu medsebojnemu obračunavanju in vzpostavljanju notranje hierarhije. Ta pri Božiču ni več v ospredju, saj je ob družbi

dodobra načeto tudi tkivo same margine, ki je zato presenetljivo brez vodij; vsi so v enaki riti in nihče ne blefira več, da ni.

Prozno ukvarjanje z margino je v zadnjem času vse pogostejše, dobiva tudi nove vsebine. V tradicionalnem romanu je bil obrobnež vedno nekaj, kar je predvsem ilustriralo in popestrilo ozadje – Krjavelj je tipičen marginelec, njegova živahna epizoda ni problematizirana. Po drugi strani so deseti bratje, desetnice, rokovnjači in kar je še podobnih deklasirancev vedno bili projekcija, nastopali so kot skrivnostni nosilci svobode, kot tisti, ki so se iztrgali redu. In to traja vse do Šeliga; hipiji so pri njem zanimivost, ne pa tisti, ki kažejo, kako deluje celotna družba, v kateri je vsak marginelec, kot je to pri Božiču, kjer gre bolj kot za upiranje posameznikov redu, institucijam, prisili, za globalno metaforo sveta, kjer so vsi na obrobju, ker ni nikakršnega središča več. Pri Božiču ni več privilegiranih, dominantnih; oblast, kolikor je še je, predstavlja miličnik godbenik, ki šahira in se mu popolnoma utrga, ko zavoha možnost heroizma in s tem lastne promocije in napredovanja, pa bolničar, ki odpira vrata na jetniški oddelek psihiatrične bolnišnice in tam pušča političnim kri, sicer pa je ves čas tiho, tudi sam nepomemben in marginalen, pa zdravnik, ki je paranoiden in vse to dopušča, a tudi ta je nor, občasno zapit in ravna predvsem po liniji najmanjšega odpora. Božičev roman bolj kot o čem drugem govori o tem, da oblasti nikoli ni (zares) bilo, da ni sistema, temveč je vse skupaj le (naključno?) srečevanje, reagiranje, postavljanje v vloge, ki je iracionalno, v ničemer, niti v volji do moči, oblasti, vladanja utemeljeno.

In po tem se Božič razlikuje od večine pisateljev, ki so se ukvarjali z margino, na primer od Frančiča, ki je z njo ravno tako obseden. Vendar so Frančičevi junaki hrepelci, ki se jim je enkrat posvetila polnost življenja, dom, družina, sreča, sprava, karkoli že, ljubezen, našli so svoje mesto v svetu in v njegovi hierarhiji. In na to mesto bi zopet prišli, če jim ne bi institucija, ki je posamezniku vnaprej sovražna – predvsem takšnemu posamezniku, kakršnega si izbere Frančič za nosilca svojih zgodb – tega reprecila. Frančičev svet je karkovski svet trdne in nepremakljive hierarhije, ki pa je kar naenkrat razkrinkana, saj so psihiatrija, vojska – ta kraljica represivnih institucij pri večini piscev – policija, šola, in kar je še tega, jasno vidni. Tudi zato, ker se Frančič ves čas trudi, da upre vanje svoj prst, da jim požuga in nam, ki smo očitno njihov sestavni del, pokaže njihovo krivičnost.

Pri drugih piscih nastopa institucija kot sistem, ki omogoča posameznikom, da se prikloplejo do oblasti in se nad drugimi izživljajo; sem sodijo predvsem vsi tisti, ki ob drugem pišejo tudi o vojaščini, sploh travmatični in fascinantni izkušnji. Pri tem je značilno, da je pisanje skoraj vseh – razen Moroviča, ki mu je vojska samo še ena dogodivščina, ki jo je mogoče estetizirati in manieristično pripovedovati – piscev, od *Resničnosti* Lojzeta Kovačiča naprej, za stopnjo bolj mimetično. Obrisi sveta in njegove meje postanejo v hipu, ko imamo opraviti z represijo in institucijo, precej ostrejši, bolj vidni, zato je zunanji svet precej bolj izrisan.

Božičev roman *Zdaj, ko je nova oblast* uporablja vse najbolj značilne rekvizite pisanja o marginalcih: dogaja se za šankom, kjer se razpleta – bolj kot razplete – deset-

letja stara zgodba, v kateri sta nastopala Niko, ki je v življenju, preden je postal klošar, počel tako rekoč vse, in Simona, sestra na bližnji psihiatrični ustanovi. Nika še vedno iščejo zaradi dezertstva iz vojske, vmes je epizoda, kako preganjajo Simoninega sina; pobegnil je iz kasarne z orožjem, napadel miličniško patroljo in podobno. Na psihiatriji imamo tudi oddelek za politične jetnike, to preganja predvsem šefa oddelka, v bifeju pa miličnika, ki se mu blede od želje po povišanju. Veliko (predstavnikov) institucij torej, manjka morda le šola; pa vendar je bife oaza, v katero se tisti, ki naj bi imeli vzvode represije v rokah, vztrajno zatekajo. So v bifeju bolj avtentični kot takrat, ko so del institucije. Z bojem proti instituciji ni torej pri Božiču nič; vsi njegovi "junaki" so z institucijami bolj ali manj sprijaznjeni, večina je celo – ali je bila – njihov sestavni del; Dejak je nekakšen predelavec, Niko je bil birokrat, Simona predstavlja menda celo nekakšno oblast v senci na psihiatričnem oddelku, zraven so še zapiti šef oddelka, ki se mu prikazuje mrtvi bolničar udbovec, pa miličnik godbe na pihala. V romanu imamo res dva primera upora proti sistemu, ki pa sta bolj spodrsrljaja in kažeta bolj neprilagojenost kot primer za postopanje z institucijami; tako na oddelku odpustijo sestro, ko se upre dvojnemu evidentiranju pacientov na tiste zaporniške in druge, ustrelijo tudi Simoninega sina, potem ko zbeži oborožen iz vojašnice. Vendar ta primera kažeta na to, da je veliko bolj kot odnos do ustanov pomemben odnos Božičevih junakov do aktivnosti, do tega, kako so sposobni zadovoljiti lastno željo.

Večina oseb v romanu je odstavljenih iz toka življenja in nasploh neavtentičnih, ker so, tako avtor, izrinjeni iz časa, ki je "sestavljen iz takih dolgih presledkov (ene same praznine brez dna) in iz tistega, čemur pravimo čas. In zato ni nikakršnega razloga in za to je en sam razlog, ki pa po njegovem globokem prepričanju tiči v veselju in so si iz tega ljudje lepo izmislili Boga." Čas ima torej zgoščine, vozle, v katerih je mogoče polno zaživeti, biti avtentičen, in svoja nasprotja, ki so popolne praznine, prazen tek časa, v katerih je človek lahko zgolj pasiven in v katerih ga odplakne nujno tja, kjer je za obstanek potrebnega najmanj gibanja, najmanj aktivnosti – v bife, jasno, v ta zamuljeni in zakaljeni rokav časa, v katerem lahko le čakaš na boljše čase, na jasnost in avtentičnost in energijo. In na to, da boš razrešil stvari, ki si jih zavozlal v prejšnjem obdobju aktivnosti.

Niko, na primer, čaka na to, da bo razrešil s Simono, s katero je bil med zdravljenjem na psihiatriji in kasneje, ko se je tam zaposlil – gre za za Božiča tipično prehanje iz noter ven in nazaj, ki kaže na poljubno in nezavezujoče, s tem pa vsako smiselno upornišvo izničujoče menjavanje vlog. V stilu ugotovitve iz Jančarjevega *Velikega briljantnega valčka*, da smo vsi V, je pri Božiču vseeno, na kateri strani zidu bolnišnice si zaprt, v katero stran željno pogleduješ, navzven ali navznoter. In ali preganjaš ali si preganjan, vse je v obdobjih praznega teka časa zamrznjeno, otrplo, brezvezno – zato lahko miličnik, ki bi se z veseljem proslavil s podvigom, in Niko, ki je na begu, skupaj šahirata v bifeju, kamor ju je naplavilo. In res so Božičeve osebe kot tempirani roboti, ki ždijo in se kvečjemu spominjajo; vse do trenutka, ko se vključi njihov mehanizem in jim uspejajo – vsaj za okolje, v katerem so sicer potopljeni, neverjetne stvari.

Dejaku, Nikovemu pivskemu prijatelju, ki se muči z brezdeljem, ker je na dopustu, da upeca Simono in z njo nekako zaživi; njenemu sinu, da se upre in beži pred celo kopico zasledovalcev – podobno, kot je Niku nekoč uspelo, da je bil s Simono, dokler ni padel iz časa in se zapil, zato ga je enostavno zapustila, ker pa ni bil njegov čas, se tudi vojaščini ni upiral, temveč je enostavno pobegnil. In zdi se, da je v tem ključ za razumevanje romana *Zdaj, ko je nova oblast*, tudi konca; ko vse zamete sneg, pograbi eni lopate in se poskusijo odkopati, drugi ostanejo zameteni in sanjajo pomlad. Eni imajo s časom bolj srečo, drugi manj, tako gre to in tako bo vedno.

Božič se v svojem romanu ukvarja z eksistencialistično pahnjenostjo v svet neskončnih možnosti, vendar – to pa zato, ker z različnimi perspektivami, s katerih so posamezni deli pripovedovani, razbija enotnost pripovedi – ves čas polemizira z odgovornostjo za storjena dejanja. Zato, ker so razmišljanja o svobodi in nujnosti položena (tudi) v usta junakov, je odnos do akcije, aktivnosti, krivde in odgovornosti ves čas ambivalenten, mnogoglasen in dvoumen; usoda, ki prihaja iz (vesoljne) praznine na eni in navijanje za akcijo, delovanje in boj proti brezumnemu naključju na drugi strani. In ravno zato, ker Božič pusti spregovoriti literarnim osebam, lahko najdemo *Zdaj, ko je nova oblast* tudi tretjo možnost odnosa med svobodo in nujnostjo, ki bi ji lahko pogojno rekli psihoanalitska; gre za to, da je posameznik izpostavljen usodi zato, ker ima nerešen problem v preteklosti, ki ga sili v pasivnost, ki onemogoča polnost in uspešnost njegovega delovanja, da je zato raje bifejsko preživalstvo kot aktivnost. Tako se nam Nikova zgodba kaže kot posledica njegovega bega od Simone v brezmejno jemanje alkohola, s Simono pa se mu je hkrati zmaknil tudi temelj vsakršnega smisla, v imenu katerega bi lahko deloval. Tako je Nikovo postopanje okoli psihiatrije, kjer se mu je v preteklosti zapletlo življenje, samo edini še mogoči način, na katerega se lahko njegova zgodba razplete – s soočenjem s Simono, z uvidom v preteklo napako, s sprejetjem razcepa med željo biti v dvoje in ostajati sam in hrepeneč (in zato popivati).

V romanu namreč lahko najdemo ostanke tiste romantične pozicije, ki je tako značilna za Frančiča in sploh vse, ki stavijo na prepad med izbranci in lepimi dušami na eni in grdo empirijo in maso na drugi strani; tudi Božičevi junaki so izbranci, ki se zavedajo, da je njihova zgodba bolj polna, bolj zanimiva, njihov odnos do sveta bolj zdrav, njihovo reševanje problemov časa bolj učinkovito. Vendar je to spet položeno v usta junakov in s tem relativizirano, predvsem pa omenjeno le nekajkrat, bolj mimogrede.

Božičev roman je poudarjeno in nalašč polifon. To dosega predvsem z razgibano in prepleteno kompozicijo, v kateri se v skladu z nehotnim spominom oseb nizajo epizode ena na drugo, pri tem pa prehaja pozornost z ene osebe na drugo, v jeziku in z zalogo izkušenj je potem zgodba pripovedovana. Na primer: z Dejaka in njegovega čakanja pred bifejem preide pozornost na Nika v hipu, ko mu Dejak poočita epizodo s kavno žličko izpred več kot treh desetletij; takrat je namreč Simona, sicer še pa še redoljubna, položila na preprogo kavno žličko, Niko je vzrožil. In pri omenjanju kavne žličke smo kar naenkrat v tisti sedanosti, ki je v prvi zgodbi tri desetletja

stara preteklost; kavna žlička je psihični časovni stroj, ki nas prestavi nazaj in v neko drugo zavest, drugega pripovedovalca, v drug svet torej. In seveda je kavna žlička tisto, kar sproži iskanje korenin – in cvetov – stvari, ki so se zgodile v preteklosti (in pritisakajo kakor duhovi mrtvih na možgane živih). Kavna žlička je torej magdalenica, kot se tudi reče takšnemu stroju, in Božičev roman je iskanje izgubljenega časa, časa, ki je zaradi okolja in junakov, ki imajo očitno časovne luknje, povzročene tudi z brezmejnimi žlampanjem, toliko bolj izgubljen. Gre za čas, ki ga je mogoče rekonstruirati v zgodbi, v simulakru, ga pojasniti z izmišljeno zgodbo, ki je prav tako dobra kot vsaka druga. In ravno v tem, da s pripovedovanjem lastne in drugih zgodb rekonstruirajo lastno preteklost, je gonilna sila oseb v romanu. Če je pri prejšnjem Božičevem delu, *Chubby was here*, predstavljala temelj in edino jamstvo, da svet je, eksistenca naslovnega junaka oziroma napis, ki naj bi jo potrjeval, potem je v *Zdaj, ko je nova oblast* resnično le tisto, kar je lahko obnovljeno, priklicano v spomin, med drugim material za rekonstrukcijo osebne zgodovine in s tem kontinuiteto realnosti.

Božičev roman stavi pri kompoziciji na prehajanje iz ene imanence in ene zavesti v drugo, pa spet nazaj, pri tem mu uspeva nizati in sprijemati epizode v nekaj, kar lahko rekonstruiramo kot zgodbo. Posamezne epizode so zanimive, nabite z iracionalnim, nerazumljivim, s stvarmi, ki asociirajo in hkrati kažejo na neizrekljivo, na dogodke, ki so nabiti z nerazrešljivimi pomeni, ki bodo vedno ostali skrivnost, a so vendar pomenljivi. Tudi sicer, če jih beremo kot material za zgodbe, so dogodki zanimivi in napeti; tudi če beremo roman kot zgolj skladišče zgodb, je treba Božiču priznati, da ima o čem pripovedovati.

Čeprav je res, da imamo pogosto občutek, da so stvari povedane v surovem, še ne povsem obdelanem stanju, to pa je vtis, ki ga daje Božičev jezik ves čas; gre namreč za gosto, krožečo in kobacajočo jezikovno gmoto, ki ne teče proti nekemu koncu, sporočilu, temveč za obkrožanje, ponavljanje, za neekonomičnost na eni in luknje v pripovedi na drugi strani. Vse to je samo odsev tistega, o čemer roman pripoveduje, na ravni jezika, in posledica simulacije monologov in razglabljanj ljudi, ki na natančnost ne stavijo nič, saj imajo čas za pripovedovanje, še več; njihovo pripovedovanje in spominanje je tisto, po čemer sploh so. Če bi govorili natančno, usmerjeno, z določenim namenom, bi lastno in druge zgodbe prehitro izčrpali, zato bi bili prepuščeni praznini ali obsojeni na perpetuiranje že povedanega. Še nekaj je, Božičevi junaki iščejo besede in zgodbo, lastno zgodovino obenem, zato morajo – ker je njihov jezik avtorski, avtentičen, ne pa ludistično obdelan literarni material – besede prihajati z muko, skladno z odpraskavanjem plasti, pod katerimi so zgodbe/zgodovine zakopane. In kot vsaka odkopanina tudi Božičeve besede pogosto delujejo okorno, vendar je to (tudi) davek pripovedni tehniki, ves čas prisotni imanenci in okolju, v katero so zgodbe postavljene, čeprav je res, da ravno v romanu *Zdaj, ko je nova oblast* večasih (spet) pogrešamo lektorsko ali uredniško intervencijo.